

ALKUPERÄISET AJATUKSENI

Eve Mikone esitti viime Virittäjän numerossa katsauksen »Suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvan väestön alkuperä» (Virittäjä 3/1996 s. 401–422). Katsauksen aiheena ovat minun runsaan vuoden aikana esittelemäni käsitykset siitä, millä tavalla pohjoiseurooppalaisten kansojen ja kielten voi ajatella syntyneen ja kehittyneen. Se perustuu pitämiini luentosarjoihin, esitelmiin ja sellaisiin TV-lähetyksiin, joissa olen ollut mukana. Mikone ei siis ainakaan omien sanojensa mukaan (s. 401) käytä aineistonaan kirjoitettua sanaa eli julkaisujani. Tosin hänen lähdeluettelossaan esiintyy yksi 16-sivuinen artikkelini ja yksi 84-sivuinen keskeneräinen käsikirjoitukseni. Arvelen hänen jonkin verran käyttäneen apunaan myös näitä kahta kirjoitettua tekstiä.

Olen tietenkin imarreltu, että suulliset esitykseni ovat saaneet niin suurta huomiota, että niitä koskeva katsaus on päässyt Virittäjään. Tavallisestihan tämäntyyppiset katsaukset perustuvat kirjallisiin julkaisuihin.

Olisin kyllä toivonut, että Eve Mikone olisi perustanut katsauksensa myös kirjalliseen materiaaliini (ks. lähdeluettelon kohdat Wiik 1989, 1993a, 1993b, 1995a, 1995b, 1995c, 1995d ja 1996). Onhan usein niin, että korvan kautta tullut tieto muokkautuu aivoissa ajan mittaan uuteen muotoon kuulijan itse muutosta edes huomauttamatta. Väitän näin Mikosen tapauksessa mitä suurimmassa määrässä tapahtuneen. Minun ei tarvitse paljon liioitella, kun sanon, että ne ajatukset, jotka hän väittää suustani kuulleensa, ovat minulle itselleni

perin outoja. Poimin vain esimerkeiksi kaksikymmentä tällaista kohtaa. Annan kussakin kohdassa ensin suoran lainauksen Mikosen tekstistä ja selitän sitten, mitä asiasta itse ajattelen. Useissa kohdissa viittaan myös omiin kirjoituksiini osoittaakseni, että todella olen niin ajatellut kuin nyt väitän. — Toisaalta en tietenkään voi sanoa, että ajatukseni olisivat pysyneet vuosien aikana kaikissa suhteissa täysin muuttumattomina; esimerkiksi Wiik 1993a sisältää kyllä ajatuksia, joita en aivan sellaisinaan tänään hyväksyisi. Ago Künnap esitti Suomalais-Ugrilaisen Seuran esitelmässään 17.10.1996, että tällä alalla tilanne »elää» koko ajan muokkautuen joidenkin kysymysten osalta lähes »joka viikko». Kartan kuitenkin nyt tällaisiin kovin muuttuviin kysymyksiin puuttumista ja käsittelen vain pysyvämpiä asioita.

1. Mikone (s. 402): »Wiik nojautuu Renfrew'n (1988) malliin, jonka mukaan indoeurooppalaisten alkukoti on sijainnut Anatoliassa.» Mikone tekee minusta siis Renfrew'n kannattajan. On totta, että olen luennoillani ja esitelmissäni esitellyt Renfrew'n mallia. Mielestäni se on edelleen hyvä opettaa opiskelijoille, vaikka sitä ei itse kannattaisikaan. Itse en lukeudu Renfrew'n mallin kannattajiin. Oma käsitykseni, jonka olen esittänyt parissakymmenessä esitelmässäni ja joka painetussa muodossa esiintyy mm. Wiik 1996:ssa (s. 582–4), poikkeaa Renfrew'n mallista kuin yö päivästä. Sen mukaan Etelä-Euroopan »pienriistanmetsästäjät» puhuivat indoeurooppalaisia murteita jo paljon ennen maanvilje-

lyksen tuloa.

2. Mikone (s. 412): »Wiikin ja Renfrew'n hypoteesien välinen ristiriita on se, että Renfrew olettaa indoeurooppalaisten alkukodin suhteellisen rajalliseksi, kun taas Wiik on uralilaisen laajan alkukodin kannalla.» Onko se todella ristiriita, että joku pitää indoeurooppalaisten alkukotia suppeana ja toinen uralilaisten alkukotia laajana? Päinvastoin. Suppean alkukodin olettaminen indoeurooppalaisille mutta ei uralilaisille on luonnollista, jos edelliset yhdistää maanviljelijöihin (kuten Renfrew tekee) ja jälkimmäiset metsästäjiin: maanviljelykselle on mahdollista löytää suppea alkukoti, metsästykselle ei. Maanviljelyksen alkukodiksi voidaan ajatella se suppeahko Lähi-Idän alue, jossa eräitä nykyisiä viljakasveja esiintyy luonnonvaraisina. Vastaavaa suppeaa alkukotia ei liene mahdollista löytää esimerkiksi »suurriistalle» eli esimerkiksi karhulle tai hirvälle, tuskin siis myöskään metsästäjille ja uralilaisen kantakielen puhujille. Toistan kuitenkin: itse en pidä indoeurooppalaisen kantakielen ja maanviljelyksen alkukotia samoina enkä siis myöskään katso indoeurooppalaisen kantakielen alkukodin sijainneen vuoteen 6 500 eKr. millään suppealla alueella.

3. Mikone (s. 412): »Miten on mahdollista, että uralilainen kielikunta olisi levittäytynyt hyvin laajalle alueelle periglasiaaliselle vyöhykkeelle hyvin varhaisessa vaiheessa —, kun taas indoeurooppalainen alkukoti olisi pysynyt Renfrew'n mukaisesti melko suppeana 6 500 eKr. asti?» En tiedä vastausta enkä ole siitä kovin kiinnostunutkaan. En yhdy Renfrew'hun siinä, että »indoeurooppalainen alkukoti olisi pysynyt suppeana». Päinvastoin väitän, että tämä alkukoti oli laaja (ks. esim. Wiik 1996: 583).

4. Mikone (s. 412): »Miksei periglasiaalisien vyöhykkeen eteläpuolelle kehittyneen maanviljelyksen leviämistä yhtenäistä kielialuetta, vaikka vallitsevana

elinkeinona sielläkin oli keräilytalous?» En tiedä vastausta. Väitänhän päinvastoin, että tällainen kielialue kehittyi. Nimitän sitä »pienriistan metsästäjien vyöhykkeeksi» (vir. »väikeulukiküttide vöönd»). Sen asukkaat (mm. baskeja ja kaukaaseja lukuun ottamatta) puhuivat indoeurooppalaisia murteita, jonka ajattelen olleen ensin »pienriistanmetsästäjien» ja myöhemmin maanviljelijöiden yhteinen lingua franca. Renfrew-väitteissään Mikosen puheenvuoro on sitä paitsi sisäisesti ristiriitainen, sillä toisissa kohdissa hän väittää minun kannattavan Renfrew'ta, mutta toisissa, että pidän indoeurooppalaista kieltä laajan eteläeurooppalaisen »pienriistanmetsästäjien» alueen kielinä. Viimeksi mainitun ajatuksen sanoin muuten mm. TV:n Vekkari-ohjelmassa, jossa muutama minuutti ennen aloittamista sain toimittaja Paula Lehdistöltä tehtäväkseni selittää »seitsemässä minuutissa suomalais-ugrialaisten synnyn».

5. Mikone (s. 412): »Miten vaikuttaa ihmisen puhumaan kieleen se, metsästäkö hän suurriistaa vai pienriistaa?» Vastaukseni: tuskin millään tavalla, mutta en ole sellaista väittänytkaan. Kun puhun siitä, että eteläisen Euroopan »pienriistan metsästäjien» (myöhempien maanviljelijöiden) kieleksi kehittyi indoeurooppalainen kantakieli (oik. indoeurooppalaiset murteet), tarkoitan tietenkin, että tämän kulttuurivyöhykkeen asukkaat olivat enemmän kosketuksissa keskenään kuin pohjoisen »suurriistanmetsästäjien» kanssa, minkä vuoksi heidän kielensä yhdentyi: he alkoivat käyttää samaa »lingua francaa», kuten olen usein asian muotoillut. Ymmärrän Mikosen olevan sarkastinen; hän ei voi aivan vakavissaan esittää edellä olevaa kysymystä. Lainaus on muuten sattuva esimerkki siitä, miten perinteisellä tavalla (»sukupuumallin mukaisesti») ajatteleva ei pääse eroon omasta ajattelutavastaan, vaan panee kontaktiteorian kannattajankin ajattelemaan

samalla tavalla — ollakseni itsekin nyt sarkastinen: ikään kuin kieliä syntyisi vain muilla tavoin kuin kontaktien kautta, esimerkiksi metsästettävän riistan laadun mukaan.

6. Mikone: (s. 405): »hänen [Wiikin] väittämiinsä sisältyvät implisiittisesti seuraavat ajatukset:

— esilappalaiset ja samojedilaiset polveutuvat suoraan neandertalilaisista, koska he eivät lainkaan assimiloituneet Cro-Magnon-väestöön,

— esikeskieurooppalaisten pohjoisryhmän asukkaiden ts. muiden uralilaisten kansojen (siis itämerensuomalaistenkin) geeniperimästä suurin osa olisi saatu neandertalilaisilta.»

Tässä Mikone implikoi liikaa pannen suuhuni vääriä ajatuksia. Oma käsitykseni on, että neandertalilaiset hävisivät tavalla, jota me emme toistaiseksi tiedä. Pidän kyllä mahdollisena, että heitä kaikesta huolimatta olisi jonkin verran sekoittunut myös Euroopan uusiin väestöihin. Missään tapauksessa en allekirjoita Mikosen maitsemia kahta ajatusta esisamojedien, esilappalaisten ja itämerensuomalaisten neandertalilaisesta geeniperimästä. Tiedän kyllä, että nykyään vallitsevan käsityksen mukaan neandertalilaiset eivät olisi sekoittuneet lainkaan muihin väestöihin. — Jos joutuisin tarkemmin selittämään saamelaisten geneettisen alkuperän, nojautuisin lähinnä oxfordilaisiin geneetikoihin (Bryan Sykesin tutkijaryhmään). Heidän mukaansa tämä erikoinen geeniperimä perustuu mutaatioihin, sellaisiin »sattumalta» tapahtuneisiin muutoksiin, jotka ovat kohdanneet eristyksissä pitkään ollutta väestöä mutta eivät Euroopan muita väestöjä (ks. esim. Richards ym. 1996). Kansanomaisesti ja kärjistäen: saamelaiset eivät ole tuoneet geneettisiä erikoisuuksiaan Afrikasta, vaan ne ovat kehittyneet heihin Euroopassa.

7. Mikone (s. 405): »Yhtenä esimerkki-

nä ajankohtaisuutensa menettäneestä lähteestä on Coonin antropologinen tutkimus vuodelta 1939 (sic!).» En ole valinnut näin vanhaa lähdettä harkitsematta: haluan käyttää tämän amerikkalaisen antropologin karttoja osoittaakseni mm. nykyisille geneetikoille, jotka ovat taipuvaisia jyrkästi ylenkatsomaan vanhoja antropologisia tutkimuksia, että vanhat antropologiset kartat sisältävät runsaasti »yllättävän tuoretta» tietoa huolimatta siitä, että antropologiset ominaisuudet ovat riippuvaisia elinolosuhteista, eivät vain geeniperimästä. Tarkkaan analysoituina Coonin kartat antavat yllättävän samanlaista tietoa kuin viimeaikaiset geneettisiä etäisyyksiä kuvaavat kartat. Pikku näpäytykseni kohdistuu tässä siis oikeastaan geneetikkojen suuntaan.

8. Mikone (s. 406): »Erittäin harkitsemattomalta vaikuttaa suomalaisten ja itämerensuomalaisten yhdistäminen – – ». Tätä en ole tehnyt harkitsematta: olen käsitellyt itämerensuomalaisten väestöjen sisäisiä erilaisuuksia ja itämerensuomen väestön erilaisuuksia muihin väestöihin nähden varsin yksityiskohtaisesti Wiik 1995c:ssä. Tätä monistetta Mikone ei ilmeisesti ole käyttänyt hyväkseen. Kuten siitä käy ilmi, ajattelen kyllä itämerensuomalaisten muodostavan sekä kielellisesti että geneettisesti »yhden perheen», jota voi käsitellä yhtenä kokonaisuutena esimerkiksi silloin, kun on puhe Euroopasta kokonaisuudessaan. Wiik 1995c:n monista taulukoista ja diagrammeista (ks. esim. s. 11–17) ilmenee, että suomalaiset ja muut itämerensuomalaiset muodostavat melko yhtenäisen populaation, vaikka eri itämerensuomalaisten väestöjen välillä on selviä erojakin. Niinpä Cavalli-Sforza-Piazza 1993:n tuloksia käsitellessäni uskallan tulkita tutkimuksen »suomalaisten» viittaavaan paljolti myös muihin »saman perheen» jäseniin eli muihin itämerensuomalaisiin.

9. Mikone (s. 407) ihmettelee sitä »epä-

symmetristä yhtälöä», että »suomalaiset ovat kyllä läheistä geneettistä sukua belgialaisille, saksalaisille, itävaltalaisille jne.» mutta »belgialaisten läheisimmät sukukansat olisivat hollantilaiset, sveitsiläiset, belgialaiset, englantilaiset.» Hän ajattelee tässä yksiulotteisen »sukupuumaisesti». Todellisuudessa — kun sukupuumainen esitystapakin hylätään — on mahdollista, että väestö A on yhtä lähellä väestöjä B ja C, mutta silti väestöt B ja C ovat joko erittäin kaukana toisistaan tai vaikkapa erittäin lähellä toisiaan. Geneettiset etäisyydet eivät muodosta kaksiulotteista avaruutta vaan kolmitai moniulotteisemmän avaruuden. (Joidenkin kielitieteilijöiden »pensasmalli» menee vielä pitemmälle: ulottuvuuksia on vain yksi eli kaikki »sukupensaansa» kielet on voitava sijoittaa samalle sukulaisuuden määrää osoittavalle suoralle.) En mene tässä suhteessa kovin teoreettisiin pohdiskeluihin, mutta viittaan hampurilaiseen matemaatikkoon H. J. Bandeltiin, joka on hyvä esimerkki niistä, jotka vastustavat geneettisten sukulaisuuksien esittämistä perinteisinä haarapuina. (Geneetikkojen puolella näyttää olevan samantapainen sukupuuajattelun vastustamiskausi kuin kielitieteessä.)

Pidän siis edelleen kiinni väitteestäni, jonka mukaan suomalaisten (ja kaikkien itämerensuomalaisten) läheisiä sukulaisia ovat »germaanisia kieliä puhuvat väestöt». En ole esitelmissäni tulkinnut »belgialaisia» ja »sveitsiläisiä» ehdottomasti germaanisia kieliä puhuviksi, niin kuin Mikone väittää minun tehneen. Monisteessa Wiik 1995b (s. 15) sanon, että johtopäätökseni tältä osin pitävät paikkansa »olettaen, että luettelon 'belgialaiset' tarkoittavat flaameja» ja toisaalta että sen »'sveitsiläiset' tarkoittavat saksaa puhuvia sveitsiläisiä». Jos voidaan osoittaa, että tekemäni olettamukset ovat vääriä, sen johtopäätökseni totuusarvo jonkin verran heikkenee, että »suomalaisten lähimmät geneettiset sukulaiset ovat

ne väestöt, jotka puhuvat germaanisia kieliä» (Wiik 1995b: 15). Oikeastaan hyväksyn sen Mikosen lausuman, jonka mukaan olen valinnut kokonaisesta artikkelista omaan tarkoitukseensa soveltuvan yksityiskohdan: olen todella valinnut siitä tässä kohdin vain suomalaisia koskevat seikat, koska en ole halunnut rasittaa lukijaa koko Euroopan väestöjen geneettisillä suhteilla. Ne geneettiset etäisyydet, jotka olen suomalaisia varten poiminut, pitävät paikkansa ja osoittavat suomalaisten sukulaisuutta Euroopan muihin väestöihin; luvut eivät osoita Euroopan muiden väestöjen välisiä keskinäisiä etäisyyksiä ja sukulaisuussuhteita. Olen siis todella harkiten »valinnut kokonaisesta artikkelista omaan tarkoitukseeni soveltuvan yksityiskohdan» (s. 407).

10. Mikone (s. 408): »Wiik tulkitsee kuitenkin periglasiaalisen vyöhykkeen käsitteen aluesidonnaiseksi, mikä johtaa siihen, että vyöhykkeen eteläraja ei hänen mukaansa siirry vuosituhansien kuluessa lainkaan.» En tulkitse tuota vyöhykettä missään tapauksessa aluesidonnaiseksi. Mistähän Mikone on tällaisen ajatuksen voinut saada? Kuten monissa yhteyksissä olen esittänyt, ajattelen vyöhykkeen siirtyneen pohjoisemmas jäänreunan vetäytymisen mukana. Yksi tapa esittää yksityiskohtaisemmin, mitä vyöhykkeellä todella tapahtui, on käyttää Nuñezin (1987) diagrammeja. Luennoillani en muistaakseni niitä käyttänyt, koska uskoin asian selviävän kuulijoilleni yksinkertaisemminkin. Olen siis täysin Nuñezin mallin kannalla. Sen taas, mitä tällä vyöhykkeellä kielellisesti tapahtui, voi esittää vaikkapa Thomasonin ja Kaufmanin (1988) diagrammeilla, joita en myöskään en ole tuonut luennoilleni. Käsitän, että koko kyseinen vyöhyke — nimitetään sitä sitten periglasiaaliseksi, marginaaliseksi tai vaikkapa sirkumpolaariseksi vyöhykkeeksi — siirtyi vuosituhansien aikana pohjoisemmas, myös sen eteläreuna.

▷

11. Mikone (s. 410): »Wiikin oletettava syy metsästäjä-kalastajien väkiluvun pienuteen on se, että miehet viettivät suuren osan ajasta pois perheidensä luota, mistä johtui alhainen syntyvyys». Muistan käyttäneeni tällaista »seksuaalista» selitystä, jota monet muutkin ovat käyttäneet, mutta tämä ei ole varsinainen syy väkilukuja koskeviin eroihin. Varsinainen syy oli se, että maanviljelijä-karjanhoitajat olivat ruoantuottajia (vir. *toidu tootjad*, engl. *food producers*), jotka voivat paljolti itse päättää, kuinka paljon ruokaa heillä oli käytettävissä. Metsästäjä-kalastajat sen sijaan olivat pelkkiä ruoankuluttajia (vir. *toidu tarbijad*, engl. *food appropriaters*), joilla tätä mahdollisuutta ei ollut; he olivat enemmän »luonnon armoilla» (ks. esim. Wiik 1996: 583).

12. Mikone (s. 415): »Wiikin esittämät ajoitukset ovat eräiden lainakontaktien kohdalla liian varhaisia ja ristiriidassa yleisesti hyväksytyjen oletusten kanssa.» Tämä on totta: tässä Mikone ei liene tulkinnut väittämiäni väärin. On vain niin, että kontaktiteoreettiseen ajatteluun pohjautuvat ajoitukset ovat yleensäkin »liian varhaisia». Kontaktiteoreetikot ovat tästä tietoisia (vrt. esim. Thomason ja Kaufman 1988: 112).

Syynä voi olla se, että kielen ilmiöt voivat elää latentteina (esim. »allofonisella tasolla») pitkään ennen kuin ne tulevat näkyviin (»fonologisella tasolla»). Lisäksi ajoitukset perustuvat usein arkeologisten kulttuurien ajoituksiin. Toisaalta tiedetään, että kestää usein pitkät ajat, ennen kuin kielissä tapahtuu muutoksia. Kielet yleensäkin »laahaavat perässä». Kun itse annan esimerkiksi vasarakirveskulttuurin ajaksi vuosisadat 2 500–2 000 eKr., tarkoitan, että indoeurooppalaisten kielten vaikutus on voinut alkaa aikaisintaan vuonna 2 500 eKr. Todellisuudessa ko. indoeurooppalaisten kielellinen sekoittuminen on todennäköisesti tapahtunut paljon myöhemmin (ehkä vasta

niinkin myöhään kuin Kiukaiskulttuurin lopulla eli vuoden 1 500 eKr. paikkeilla). Mikko Korhosenkin mukaan kielissä tavattava »jälkeenjääneisyys» voi olla esimerkiksi tuhat vuotta.

13. Mikone (s. 415): »Wiik on jättänyt huomiotta joukon kontakteja, joista todisteina ovat eri-ikäiset arjalaiset sekä Itämeren alueen vanhat ieur. ja slaavilaiset lainasankerrostumat.» Tässä en voi olla ajattelemta, että Mikone haluaa osoittaa oppineensa itämerensuomalaisten kielten lainasankerrostumat, jotka kaikki asiasta riippumatta täytyy kaikissa yhteyksissä ottaa huomioon. En ole jättänyt näitä lainasankerrostumia huomiotta, mutta luennoilla en halunnut niitä käsitellä, koska läsnä oli runsaasti muitakin kuin suomen tai suomalaisugrilaisien kielten opiskelijoita ja koska niistä lisäksi on vaikea saada täysin luotettavaa tietoa. Käsitellen näitä asioita yksityiskohtaisesti monistesarjani osassa d. (Tuntuu hiukan oudolta, että joudun painetussa sanassa perustelemaan luentosarjani valintoja, mutta näin minun on tässä tilanteessa vain tehtävä.)

14. Mikone (s. 415): »Wiikin mukaan suomalais-ugrilaisilla olisi ollut yhtenä ajanjaksona kontakteja vain yhden kansan kanssa — näin tulevat poissuljetuiksi rinnakkaiset kontaktit samana aikana eri kansojen kanssa, joita kielitieteellisin perustein oletetaan olleen useampia.» En ole koskaan sulkenut pois rinnakkaisten kontaktien mahdollisuutta. Itse asiassa esitän lukuisia tällaisia mm. itämerensuomalaisten kieli- muotojen synnyn yhteydessä; esimerkiksi vatjan ajattelun syntyneen usean eri murteen samanaikaisena sekoittumana, niin kuin Mikone itsekin katsauksessaan mainitsee.

15. Mikone (s. 416): »Perustana oleva [itämerensuomen alkumurteiden] nelijako (länsisuomi, pohjoisviro, vepsä ja tšuudi) juontuu arkeologiasta, – – ». Näin asia ei

ole. Käytän kyllä arkeologisia kulttuureja osoittaakseni, että tiettyjä kontakteja on erisuuntiin ollut, mutta varsinaisen perustani muodostavat kielelliset asiat. Ilmeisesti Mikosella ei ole ollut monistesarjani osaa (Wiik 1995a), jossa käsittelen 139 sivun verran pelkästään niitä kielellisiä perusteita, jotka on itämerensuomalaisten kielten sukulaisuussuhteiden selvittämiseksi esitetty. Hän esittääkin monia käsittelemiäni kielellisiä asioita »täysin uusina». Wiik 1995a:ssa käsittelen kielellisiä jakoperusteita kaikkiaan noin kahdenkymmenen kielentutkijan kannalta: yhteensä 15 sivulla mm. Tiit Rein Viitson esittämiä jakoperusteita, joita Mikone esittelee 20 rivin verran.

17. Mikone (s. 419): »Kaikkien viron murteiden lähtökohdaksi Wiik olettaa pohjoisviron.» Ei oletta. Olen kyllä joissakin kohdissa hionut kantojani vuosien kuluessa, mutta en missään vaiheessa ole esittänyt kaikkien viron murteiden lähtökohdaksi pohjoisviroa. Päinvastoin olen aina pitänyt itseäni erityisenä »eteläviron itsenäisen aseman» puolustajana. Ehkä Mikone olisi hyväksynyt esitykseni paremmin, jos olisin nimittänyt »etelävirokseksi» sitä kielimuotoa, josta nyt käytän nimitystä »tšuudi». Tällöin »eteläviron» murrealue olisi ulottunut paljon kauemmas kaakkoon kuin nykyinen eteläviro. Olisin odottanut, että myös »tšuddin» nimitys olisi aiheuttanut sekaannusta. On valitettavaa, että heimojen ja murteiden nimityksillä, joihin tutkijan oma murre vahvasti vaikuttaa, saadaan aikaan paljon näennäisiä ristiriitoja. Parasta olisi, jos voisimme hylätä kaikki nykyiset nimitykset ja ruveta käyttämään entisistä heimoista ja murteista täysin abstraktisia nimityksiä. Onhan asia oikeastaan niin, että esimerkiksi etelävirolaisia tai pohjoisvirolaisia siinä mielessä kuin näitä nimiä nykyään käytetään ei missään tapauksessa ollut olemassa pari tuhatta tai edes tuhat vuotta sitten.

Olen viimeksi kertonut käsitykseni poh-

joisvirolaisten ja etelävirolaisten synnystä Wiik 1996:ssa (s. 588), jossa esitän pohjoisvirolaiset yksinkertaistettuna kaavana VKS + b + g + sk (lue: varhaiskantasuomi, jossa on balttilainen, germaaninen ja skandinaavinen substraatti) ja etelävirolaiset kaavana VKS + b + g + sk + vo + d (lue: varhaiskantasuomi, jossa on balttilainen, germaaninen, skandinaavinen, volgansuomalainen ja »dnepriläinen» substraatti). Nämä kaavat ovat siinä mielessä yksinkertaistettuja, että niistä eivät ilmene eri substraattien suhteelliset vahvuudet. Joka tapauksessa ne osoittavat, että sekä pohjois- että eteläviro pohjautuvat murretyyppiin VKS + b + g + sk. Se, että eteläviroon on tullut enemmän vaikutuksia idästä (kaavojen vo) ja kaakosta (d), ei oikeuta sanomaan, että eteläviro olisi syntynyt pohjoisviron pohjalta. Vaikka kaava VKS + b + g + sk on sama kuin nykyisen pohjoisviron, sen varhaisempaa vaihtetta tulisi nimittää pikemmin »yhteisvirokseksi» kuin »pohjoisvirokseksi». (Varoituksen sana: Kaavojen symbolien järjestyksestä ei saa tulkita tiukan ajalliseksi. Vaikka esimerkiksi b edeltää g:tä, balttilaisvaikutuksen ei tarvinnut loppua ennen germaanivaikutuksen alkua, ja läntiset vaikutukset saattoivat olla samankin aikaisia kuin itäiset ja kaakkoiset.)

18. Mikone (s. 404): »Myös Wiikin pyrkimys selittää saksan kielen umlaut-ilmiö suomalais-ugrialaisten jättämästä substraatista juontuvaksi (suomalais-ugrilaisesta vokaaliharmoniasta) on tunnetusti yleisen käsityksen vastainen.» Näin se on. Silti pidän selitystäni oikeana. Kun on puhe suomalais-ugrialaisten jättämästä substraatista, liitän vokaalisoinnun rinnalle liudentuneet konsonantit: myös nämä ovat saataneet aiheuttaa germaanisten kielten (muiden kuin gootin) umlautin. Mikone ei ole perehtynyt kirjaani »Ikivanha kuuntelutesiti» (Wiik 1989), jossa esitän pelkästään vanhojen germaanisten lainasanojemme

▷

muotojen perusteella muuan muassa, että »palataalielementin aiheuttamassa *i*-mäistymisessä voidaan ajatella olevan kysymys alullaan olevasta *i*-umlautista – – , ja siinä voi ajatella olevan kysymys venäläistyypisestä konsonanttien liudennusoppositiosta» (Wiik 1989: 53). Väitteeni ovat pitkälti samansisältöisiä kuin Lauri Postin liiviä, lättiä ja skandinaavisia kieliä koskevat (Posti 1946: 8). Toivottavasti Mikone ei hylkää umlautin syntyselitystäni sillä perusteella, että Postia on yleensäkin paljon vastustettu (s. 403–4).

19. Mikone (s. 403): »Suomalais-ugri-laisten kielten substraattia indoeurooppalaisissa kielissä» on »tahdin isokronia (pohjoisnorjan kaksoisinfinitiivi; muita esimerkkejä Wiik ei anna.)» Kyllä antaa montakin. Erityisesti olen kiinnittänyt huomiota skandinaavisten kielten vokaalibalanssiin (esim. *brist(e) – livå*) (ks. esim. Wiik 1995: 86) ja siihen skandinaavisen kantakielen loppu- ja sisäheittoon sisältyvään piirteeseen, että 2. tavun vokaalissa tapahtuu lyhenemistä/heikkenemistä pitkän (kaksimoraisen) 1. tavun jäljessä ja pitenemistä lyhyen (yksimoraisen) 1. tavun jäljessä.

20. Mikosen (s. 412–414) ajatukset siitä, mitä kontaktiteoria on, poikkeavat niin paljon omistani, että muutaman rivin selviytksistä aiheutuisi vain lisäsekaannusta. Tässä on muuten alue, jonka edustajat eivät ole aikaisemmin päässeet yhteisymmärrykseen eivätkä useinkaan edes ole tienneet, mistä toinen osapuoli on puhunut runsaan sadan vuoden aikana. Niinpä en puutu sen tyyppiisiin väitteisiin kuin »hän [Wiik] operoi sukupuumalliin liittyvällä käsitteistöllä». Tyydyn poimimaan vain yhden esimerkin: sen että kielentutkija (joko kontaktiteorian kannattaja tai sen vastustaja) voisi operoida »vain kontakteilla» (s. 414) tai vain ilman niitä. Ei kai Mikone ajattele minun esimerkiksi »Fonetiikan perusteet»-kirjan jälkeen kokonaan luopuneen ajatuk-

sesta, että on olemassa monenmoisia kielensisäisiä (usein kielikontakteista riippumattomia) äännejonoja koskevia äänne-muutoksia (assimilaatioita, dissimilaatioita, loisvokaaleja yms.) tai generatiivisen fonologian mukaisia sääntöjen yksinkertaistumisia (*rule simplifications*), joista olen puhunut vuosikymmenet?

Kahden katsomustavan välinen pääero on, kumpia tekijöitä korostetaan ja pidetään tärkeämpinä: kielessä itsenäisesti (intralingvaalisesti) syntyviä vai kielikosketusten kautta (interlingvaalisesti) syntyviä muutoksia. Kun katson ympärilläni olevia suomen murteita ja itämerensuomen muita kielimuotoja, en voi olla huomaamatta, että interlingvaaliset syntytyyt ovat monin verroin tavallisempia; saman havainnon teki Terho Itkonen artikkeleissaan jo 1970-luvulla. — On muuten mielenkiintoista huomata, miten tällä muutosten dikotomialla on jonkinasteinen vastineensa genetiikassa: geenetikot puhuvat toisaalta mitokondriaalisesta DNA:sta ja Y-kromosomeista, joiden yhteydessä tapahtuu mutaatioita ja toisaalta tuman nukleaarista DNA:sta. Edelliset muistuttavat kielten intralingvaalisia ja jälkimmäiset interlingvaalisia muutoksia.

Mikone on oikeassa kirjoittaessaan, että esittämäni mallia on pitkään arvosteltu siitä, että siinä uralilaisten puhuma-alue ajatellaan liian laajaksi. Argumentin heikkous näkyy kuitenkin jo siitä, ettei uralilaisen alkukodin ole tarvinnut länsi–itä-suunnassa olla yhtään sen laajempi kuin se on nyt, jos uudet tulokkaat, mm. venäläiset, jätetään huomiotta: uralilaisten kielten nykyisenkin alueen voi väittää ulottuvan Atlantilta (Pohjois-Norjasta) Luoteis-Siperiaan. Kun ottaa huomioon, että uralilaisen kantakielen ei oleteta olleen yhtenäinen, muinaisen tilanteen ei tarvinnut paljon poiketa nykyisestä. Päädytään siis melkein väittämään: sellaista tilannetta, joka nykyään vallitsee (tai joka on hiljan vallinnut),

ei ole voinut vallita muinaisessa menneisyydessä.

Kun pohditaan, onko esittämäni malli »oikea» vai »väärä», menetelmäksi ei sovi myöskään se, että kuuntelee eri aineiden opiskelijoille tarkoitettuja luentoja ja suu-
relle yleisölle tarkoitettuja esitelmiä. Tällä tavalla pystyy perehtymään ehkä noin puoleen siitä aineistosta, joka olisi käytettävissä; toisen puolen joutuu itse täydentämään. Jos oma tausta, äidinkieli ja ajattelutapa ovat toiset kuin mallin esittäjän ja jos lisäksi suhtautuu epäillen koko malliin, mallin »vääräksi» todistaminen voi tapahtua hyvinkin yllättävin perustein.

Annan toisaalta täyden tunnustukseni Eve Mikoselle. Hän on kielitieteilijänä paneutunut oman alansa lisäksi myös arkeologiaan ja genetiikkaan. Tiedän omasta kokemuksestani, että työ on vaatinut paljon aikaa ja ponnistusta.

Mistä siten löytyvät ne kriteerit, joiden mukana malli todella joko seisoo tai kaatuu? Ydinkysymys on: onko germaanisissa, balttilaisissa ja slaavilaisissa kielissä ikivanha uralilainen/suomalais-ugrilainen substraatti?

Noustakseen asiallisemmalle tasolle keskustelun tulisi nähdäkseni kohdistua paljolti tämän kysymyksen ratkaisemiseen. Olen esityksissäni maininnut viitisentoista uralilaista/suomalais-ugrilasta substraattipiirrettä germaanisista ja neljännessä vastaavaa piirrettä balttilaisista ja slaavilaisista kielistä. Piirteet ovat voittopuolisesti foneettisia, sillä kielenvaihtoprosessissa, jossa sosiaalisesti alemman tason väestö vaihtaa kielensä ylemmän tason väestön kieleksi, substraattipiirteet ovat usein syntaktisten piirteiden ohessa juuri foneettisia; leksikaalista ja morfologista ainesta tällaisissa tapauksissa jää assimiloituvasta kielestä erityisen vähän. Rehellisesti sanoen en ole sataprosenttisen varma, riittävätkö esittämäni substraattipiirteet. Olen kallistunut ajat-

telemaan, että ne riittäisivät, ja lähinnä tästä syystä katson esittämäni mallin olevan todennäköisemmin »oikea» kuin »väärä». (Lukija, joka on kiinnostunut po. substraattipiirteistä, löytää näitä mm. teoksista Wiik 1995 ja Strade 1996 germaanisten kielten osalta ja teoksista Veenker 1967, Thomason ja Kaufman 1988 sekä Raukko ja Östman 1994 balttilaisten ja slaavilaisten kielten osalta.) Osa ajatuksiini kohdistuvasta kriittisestä johtuu siitä, että en ole esitelmissäni tarpeeksi puhunut näistä substraateista ja pyrkinyt niiden avulla todistamaan ajatusiani. Olen pystynyt puhumaan näistä varsin spesifisistä asioista vain kielentutkijoille tarkoitetuissa esityksissäni; tavalliselle yleisölle tarkoitetuissa luennoissa olisi epäviisasta puhua umlauteista, vokaalibalansseista tai edes substraateista. Täydellisimmin olen esitellyt germaanisten, balttilaisten ja slaavilaisten kielten uralilaisia/suomalais-ugrilaisia substraattipiirteitä kahdessa tämän vuoden kansainvälisessä foneetikkojen kongressissa, Jyväskylän »Nordic Prosody» ja Tallinnan »Eesti Keele Prosoodiast»-kongresseissa.

Eve Mikone on opiskellut ja suorittanut tutkinnon Tarton yliopistossa. Päättänkin puheenvuoroni hänen oman professorinsa, Tarton yliopiston suomalais-ugrilaisen kielten professorin, Ago Künnapin runollisiin sanoihin (Künnap 1996: 17; englannin kielestä kääntänyt KW):

»Uralilaiset naamiaistanssiaiset, joihin on osallistunut kuuluisia innokkaita historian tuntijoita ja jotka ovat jatkuneet jo pitkään, tulevat pian päättymään siihen, että naamioista yksi toisensa jälkeen riisutaan. Sen sijaan, että enää näkisimme sukupuunaamion, näemmekin sen tilalla maantieteellisen kartan. Tapaamme uralilaisia kieliä puhuvat kansat kaikessa moninaisuudessaan, luonnollisina ja kauniina. Näiden kansojen ei enää tarvitse olla mitään muuta kuin sitä, mitä ne luonnostaan ovat. Niiden on

▷

täysi syy olla ylpeitä olemassaolostaan.»

KALEVI WIIK

Fonetiikan laitos,

Fennicum, 20014 Turun yliopisto

LÄHTEET

- KÜNNAP, AGO 1996: A map in disguise, encyclopedic spirit and black eve. The newest views in Uralistics. Julkaimaton käsikirjoitus.
- NUÑEZ, MILTON G. 1987: A model for the early settlement of Finland. – *Fennoscandia Archaeologica* IV s. 3–17. Suomen Arkeologinen Seura. Helsinki.
- POSTI, LAURI 1946–48: Till frågan om brytning och omljud. – *Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar. Uppsala Universitets Årsskrift* 1948:13, Bil. C, s. 39–59. Uppsala.
- RAUKKO, JARNO – ÖSTMAN, JAN-OLA 1994: Pragmaattinen näkökulma Itämeren kielialueeseen. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu ja 25. Helsinki.
- RICHARDS, MARTIN – CORTE-REAL, HELENA – FORSTER, PETER – MACAULAY, VINCENT – WILKINSON-HERBOTS, HILDE – DE MAINE, ANDREW – PAPIHA, SURINDER – HEDGES, ROBERT – BANDELT, HANS-JÜRGEN – SYKES, BRIAN 1996: Paleolithic and neolithic lineages in the European mitochondrial gene pool. Käsikirjoitus.
- STRADE, NORBERT 1995: Uralic, Germanic, paleo-European about the earliest interactions of different language families in Northwestern Eurasia. Milton G. Nuñezin järjestämässä symposiumissa Jyväskylän FU-kongressissa pidetty esitelmä.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERENCE 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics.* University of California Press, Berkeley.
- VEENKER, WOLFGANG 1967: *Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache.* Uralic and Altaic Series, vol. 82. Indiana University Press, Bloomington.
- WIIK, KALEVI 1989: Ikivanha kuuntelutesti. Ääntäjinä kantagermaanit, kuuntelijoina kantasuomalaiset. Turun yliopisto, *Fonetiikka*. Turku.
- 1993a: Suomen syntyvaiheita. – *Kieliposti* 1 s. 4–9.
- 1993b: Volgalaiskansojen ja -kielten syntykysymyksiä. Turun yliopisto, *Fonetiikka*. Turku.
- 1995a: Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä A. Aikaisempia tutkimuksia (keskeneräinen, 139 s). Turun yliopisto, *Fonetiikka*. Elokuu 1995, Turku.
- 1995b: Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä B. Uusia kontaktiteoriaan perustuvia ratkaisuja (keskeneräinen, 84 s). Turun yliopisto, *Fonetiikka*. Lokakuu 1995, Turku.
- 1995c: Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä C. Antropologinen ja geneettinen näkökulma (keskeneräinen, 70 s.). Turun yliopisto, *Fonetiikka*. Joulukuu 1995, Turku.
- 1995d: The Baltic Sea prosodic area revisited. Jyväskylän FU-kongressissa Seppo Suhosen järjestämässä Itämeren kulttuurialueen symposiumissa pidetty esitelmä. *Castrenianumin toimitteita* 49 s. 75–90. Helsinki.
- 1996: Pohja-Euroopa rahvaste ja keelte päritolu kysymys. – *Keel ja Kirjandus* 9 s. 581–589.